

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Ս. Սահակյան

**Դիտարկումներ Գրիգոր Պարթևի գիտական
կենսագրության համար**

(Ներկայացված է ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ Լ. Ն. Աբրահամյանի կողմից 16/XI 2018)

Ազգաթանգեղոսի «Պատմության» մեջ Անակ Պարթևի դավադրությունից հետո վրա է հասնում նրա և նրա ընտանիքի մահապատիժը: Ընտանիքի դայակը Անակի երկու փոքրիկ որդիներից մեկին՝ ապագա Գրիգորին, փախցնում է հարևան Կապադովկիա՝ փրկելով նրան Արշակունի Խոսրով թագավորի սպանության հետ կապված վրեժխնդրությունից ([1], էջ 32):

Որպեսզի Գրիգոր Պարթևը, որպես գրկանոց երեխա, դուրս տարվեր Մեծ Հայքից, նա պետք է ծնված լիներ 259-260 թթ. Բարձր Հայքի Եկեղյաց գավառում, Արշակունի թագավորական տոհմից սերող ընտանիքներից մեկում: Տոհմական անունը հայտնի չէ, իսկ եղբոր անունը, իբր, եղել է Սուրեն ([2; [3], էջ 64 (հմմ. [4], էջ 145-146)), ինչը միանգամայն պարթևական հատկանուն է, եթե իհարկե եղբայր ունեցել է, և եթե վերջինս չի հայտնվել երկվորյակների առասպելային թելադրանքով: Բայց քանի որ եղբոր անվան միակ վկայությունը հանգում է ուշ բանավոր աղբյուրի, ավելի ճիշտ է կարծել, որ «Սուրենը» հայտնվել է Պատմահայր Խորենացու ազդեցությամբ՝ իբր ածանցյալ պարթևական տոհմաճյուղի անվան ([5], էջ 145-146):

259/60 թթ., երբ Պարսկաստանը նվաճում է ողջ Հայքը՝ ներառյալ Բարձր Հայքը, իշխանական բազմաթիվ ընտանիքներ տեղափոխվում են Փոքր Հայք և Կապադովկիա, իսկ Գրիգորի ընտանիքը Բարձր Հայքից գաղթում է Կեսարիա, որտեղ էլ նա մկրտվում է և ավագանի անուն ստանում Գրիգոր (հուն. = հսկող, տքնող, լույսը հսկող, արթուն լուսացնող. այս իմաստային դաշտից ածանցված է թվում հայերեն մականունը՝ Լուսավորիչ): Հետագայում, ինչպես վկայում է նրա հունարեն «Վարքը», նա ձեռնադրվում է քահանա:

Դատելով հունարեն «ազգաթանգեղոս» (ավետաբեր) մականունից՝ Գրիգորը, հավանաբար Կեսարիայից սկսած, ավետարանչական առա-

քելությամբ այցելում է տարբեր գավառներ, այդ թվում նաև Բարձր Հայք, երբ վերջինս ազատագրվում է պարսիկներից, ինչպես նաև կենտրոնական Հայք, երբ 293/4 թթ. այն անցնում է Տրդատ Մեծի իշխանությանը: Բացառված չէ, որ նա՝ որպես խիզախ քարոզիչ, Մեծ Հայքում ազաթանգեղոսություն է արել նաև մինչև վերջինիս անկախացումը՝ պարսից տիրապետության ժամանակներում: 287 թ., երբ Տրդատ III-ը Դիոկղետիանոս կայսեր օգնությամբ վերադարձնում է հայոց գահը սկզբում հռոմեապատկան Փոքր և Բարձր Հայքերում, Գրիգոր քահանան վերադառնում է իր բնօրրանը՝ արքունիքում (Չրմեսի)՝ աշխատանքի անցնելով որպես քարտուղար:

Հետաքրքիր է, որ Ազաթանգեղոսի առաջաբանի համաձայն՝ արքունի քարտուղար է եղել նաև ինքը՝ Ազաթանգեղոսը, ինչը ևս վկայում է այն մասին, որ Գրիգորը և Ազաթանգեղոսը նույն անձն են:

Առանձնապես որևիցե վկայություն պետք չէ ենթադրելու համար, որ Տրդատ արքան նախօրոք կարող էր իմանալ իր զարմիկի՝ քրիստոնյա լինելու, դեռ ավելին, քահանա և շրջիկ քարոզիչ (ազաթանգեղոս) լինելու մասին, մանավանդ որ 287 թ. և հաջորդ տարիներին քրիստոնյաները ստիպված չէին գաղտնի կամ կիսագաղտնի կյանք վարել: Հետևաբար՝ Ազաթանգեղոսի պատմության այն դրվագը, թե Տրդատ III-ը Երիզայում Անահիտ աստվածուհուն գոհ մատուցելու ժամանակ իմացավ Գրիգորի դավանանքի մասին, պետք է համարել վարքագրական ժանրի պահանջով ներմուծված տեղեկություն: Իրականում Տրդատ արքայի համար բնական էր քրիստոնյաների հետ ընկերություն անելը, բանակում ծառայելը, պաշտոններ վարելը, վերջապես կրոնի պետականացումից հետո իր քրիստոնյա զարմիկին Հայքի եկեղեցապետ նշանակելը: Հասկանալի է, որ դրանում դեր է խաղացել ոչ միայն այն, որ իր զարմիկը քրիստոնյա էր, քահանա էր և ազաթանգեղոս, սրանք, ի դեպ, կարող են վկայել նրա ժողովրդականության ու համբավի մասին, այլև այն, որ Գրիգորը հմուտ ու վարժ էր պաշտոնական ու կենցաղային հարաբերություններում ծագած արգելքներն ու խնդիրները լուծելու մեջ, ինչպես երևում է «Հաճախապատումի» նրա խրատներից:

Գրիգորը՝ որպես եկեղեցապետ, պետք է կաթողիկոս ձեռնադրվեր որևէ մերձավոր եկեղեցում, տվյալ դեպքում՝ Կեսարիայում, որն իրեն հարազատ էր մանկությունից ու երիտասարդական տարիներից: Դրա համար էլ թագավորական պատվով նրան իշխանների ուղեկցությամբ (298-99 թթ.) գործուղում են Կեսարիա՝ Փոքր Հայքի վրայով, որտեղից էլ նա հրավիրում է սկզբնական շրջանի համար խիստ անհրաժեշտ հոգևորականներ ու եկեղեցական գործի կազմակերպիչներ: Գրիգոր Լուսավորիչը կարողացավ առանց սուր բախումների եկեղեցու կողմը գրավել նաև Հայոց քրմական տների ներկայացուցիչներին, որոնք և

համալրեցին առաջին եպիսկոպոսական դասը՝ տեղական վաղ քրիստոնեական համայնքներից ելած հոգևորականների հետ միասին: Իսկ եթե դրան էլ ավելացնենք Գրիգորի ձեռնարկած դպրոցներում պատրաստված հոգևոր ծառայակիցներին, ապա կարելի է նոր կրոնի կադրային սպասարկման պահանջը բավարարված համարել:

Եվ իրոք, միայն հիշյալ չորս աղբյուրներից կրոնական ծառայողներ հավաքագրելու միջոցով հնարավոր դարձավ Հայոց բոլոր գավառներն ու քաղաքներն ապահովել եկեղեցածխասական կյանքով: Հայտնի է, որ Ն. Ադոնցը, ի մի բերելով եղած սուղ վկայությունները, հավաստել է, որ սկզբնապես Գրիգոր Լուսավորչի գործընկերները եկեղեցական կյանքի կազմակերպման ու առաջնորդման հարցով եղել են 12 եպիսկոպոսներ, որոնք հետզհետե շատացել են՝ եկեղեցաթեմական կառուցվածքում ընդօրինակելով Մեծ Հայքի նախարարական վարչական կառուցվածքը ([6], էջ 360):

Այսպիսով, մոտավորապես քառասնամյա տարիքում ստանձնելով հայ եկեղեցու ղեկը՝ Գրիգոր Պարթև կաթողիկոսն իր կառավարման ընթացքում հասցնում է անել մի շարք կարևոր գործեր:

ա. Արմատավորել մշտական ժամերգության, պատարագի, մրկրտություն և մյուս խորհուրդների կատարման կարգերը:

բ. Հիմնել դպրոցներ հունարեն և ասորերեն լեզուներով՝ Ս. Գիրքը յուրացնելու միջոցով հետերոէպիկ (հետերոէպիկ (=այլալեզու) ընթերցման մասին տես [7], էջ 227-228) թարգմանական եղանակը ներդնելու և լայնորեն կիրառելու համար:

գ. Երկրով մեկ ստեղծել նոր սրբավայրերի ցանց՝ նախաքրիստոնեականի հիմքի վրա կամ նորովի:

դ. Սահմանել համահայկական քրիստոնեական տոնական կյանք՝ Երուսաղեմյան տոնացույցի և քրիստոնեական գատկացույցի համաձայն:

ե. Ընդունել համաքրիստոնեական եկեղեցական ժողովների կանոնները և համալրել դրանք տեղական կանոններով:

զ. Հրահանգներ և խրատական թղթեր ուղարկել բոլոր թեմերին՝ ծագած կնճռոտ հարցերն ու խնդիրները պարզաբանելու նպատակով:

Գրիգոր կաթողիկոսի գործունեության մեջ վերջինը նշված ոլորտին ենք պարտական «Հաճախապատում ճառերի» ստեղծման համար:

Մեծ վարդապետը հընթացս գործոց գրած թղթերով այս ու այն հարցերին պատասխանելով՝ բոլորովին նպատակ ու ցանկություն չի ունեցել ստեղծելու վերոհիշյալ ժողովածուն: Այդ թղթերը, թեկուզ գրված լինելով հունարեն, այնքան պահանջարկ ու հեղինակություն են վայելել, որ հավանաբար Ներսես Մեծի օրոք կամ նրա պատվերով, որքան հնարավոր է ի մի են բերվել ու հավաքվել՝ կազմելով մի ժողովածու՝ պայմանականորեն դրված վերնագրով՝ հունարեն՝ լոգոյ պալա-

սիօյ («Հաճախապատում ճառք»), որ նշանակում է բազմակի, բազմապատիկ, շատ ճառեր, և ոչ մի կապ չունի հաճախ ընթերցվելու կամ պատմվելու հետ:

Հաճախապատումը IV դ. սկզբին ստեղծված օտարագիր հայ գրականության ամենավաղ արտահայտությունն է, որի շնորհիվ կենդանանում և շնչավորվում են մեծ վարդապետի կյանքն ու գործը, միտքն ու խոսքը:

Պետք է ասել, որ իր մեծության վայել Գրիգոր Պարթևն ստացավ նաև մեծ մարդու Տրդատ Մեծի բոլորեքյան աջակցությունը, որպեսզի հաջողությամբ պսակի եկեղեցաշինական մեծ գործը, և նոր կրոնն անարգել ներդրվի հայ հասարակության մեջ: Բնական է, որ եթե չլինեք Տրդատ III-ի քաղաքական-կրոնական նոր կուրսը, Հայքը չէր դառնա առաջին քրիստոնեական պետությունը, Գրիգորը չէր լինի եկեղեցապետ, և քրիստոնեությունը Հայքում կարմատանար դանդաղ ու աստիճանաբար, ինչպես մյուս տեղերում ու հարևան Փոքր Հայքում և Կեսարիայում, Գրիգորն էլ պարզապես կլինեք քրիստոնյա նշանավոր գործիչներից մեկը, գուցե նաև առաջին հայ աստվածաբան հայրը: Ուստի հարկ է նշել, որ նա իր Հաճախապատումով ներկայացավ որպես հայ եկեղեցու բարոյախոսական ուղեցույց՝ առավելապես քրիստոնեության պետականացման շնորհիվ:

Բայց դա չի նշանակում, թե Տրդատի և Գրիգորի միջև տարաձայնություններ չեն եղել, մանավանդ նման լուրջ գործի կազմակերպման շուրջ, այն էլ նման երկարատև կառավարման ընթացքում (մոտ քառորդ դար): Եթե հաշվենք, որ Տրդատ արքան քրիստոնեություն է ընդունել ոչ թե իր հավատքի, այլ քաղաքական հաշվարկի ուժով, իսկ Գրիգորը մանկուց դաստիարակվել է իբրև քրիստոնյա, ապա նրանց միջև անխուսափելի է տարաձայնությունը որևէ հարցով, թեկուզ հենց այն պատճառով, որ տվյալ հարցին Տրդատը վերաբերվելու է ձևականորեն, իսկ Գրիգորը՝ համոզմունքներից դրդված: Նույն կերպ թագավորի վարքագիծը կարող էին ընդօրինակել քրիստոնեությունը «դիվանագիտորեն» ընդունած իշխանները և դարձյալ բախվել բարոյախոս Գրիգորի և մյուս հայրերի հանդիմանանքին: Այսպես դատելու հիմք է տալիս «Հաճախապատումի» մի փոքր հատված, որը հետազոտողների մեծ մասի կողմից հանիրավի վերագրվել է Մաշտոցի գրչին (V դ.). «Եւ այս յայտնի է, զի ոչ տոհմից փառաւորութիւն փառաւոր առնի առ Աստուծոյ, այլ առաքինութեան բարեստհմութիւնն: Զի ի Հայս ոչ ինչ մեծագոյն և ի Պարսս քան զԱրշակունեաց ազգս և տոհմս, որ և յԱբրահամէ սերեցան աստ, նա և յամենայն ազգս թագաւորք երկրի ըստ անսուտ բանին տեառն ամենեցուն: Այլ եթէ ոչ զգաստասցին ի բարի կրանս, ավելի պատուհաս ընկալցին ի տեառնէ: Եւ ծառայք նոցա որ հաճոյ եղեն Աստուծոյ, թագաւորեալք փառաւորեցին ի տեառնէ, և նոքա

պարտաւորեալք յաղագս մեղաց՝ պատժեացին յարդար իրաւանցն» ([8], էջ 238):

Մեջբերումից երևում է, որ հեղինակը բարոյական զգաստության է կոչում արքային՝ քրիստոնյաների օրենքով ապրելու, որպեսզի Աստուծուց պատուհաս չստանա: Այստեղ ոչ թէ «Հաճախապատումի» թարգմանիչ-խմբագիր կամ թվացյալ հեղինակ Մաշտոցն է ընդմիջարկելով դիմել Արտաշես արքային 420-ական թվականներին, ինչպես կարծել են հայտնի մի քանի հայագետներ, այլ, ինչպես նկատել է իր «Մաշտոց» գրքում Ա. Մարտիրոսյանը, Գրիգոր Պարթեն է անուղղակի դիմում Տրդատին, որովհետև Արշակունիները V դ. արդեն Սասանյանների ստվերում էին և տարբեր ազգերի թագավորներ չէին, իսկ IV դ. սկզբին նրանք պարսից, հայոց և այլ ազգերի մեջ դեռևս հայտնի արքայական տոհմի համբավ ունեին ([9], էջ 116): Բացի այդ, Ս. Գրքի վկայակոչումը Աբրահամին Արշակունիների նախահայր համարելու վերաբերյալ գալիս է ոչ թէ հայկական ավանդույթից, այլ ավելի լայն մերձավորարևելյան և իրանական պատկերացումներից, որոնք ձևավորվել էին դեռևս Սասանյան հեղաշրջումից առաջ՝ մթ. I-III դարերում՝ Իրանի պարթև Արշակունիների իշխանության օրոք, հավանաբար պարթև արքաներին դիվանագիտորեն սիրաշահող հուդայական ռաբբիների, վաճառականների կամ էլ քրիստոնյա մեկնիչների կողմից:

Այսպիսով, Տրդատ արքայի կողքին մեծ էր նաև Գրիգոր կաթողիկոսի դերը նախաքրիստոնեական պաշտամունքները և նախապաշարումները հաղթահարելու և գրեթե անարյուն ու առանց հասարակական ցնցումների քրիստոնեությունը Հայաստանում արմատավորելու գործում: Այսուհանդերձ, XIX-XX դդ.-ից մինչև մեր օրերը չեն դադարում քննադատել Գրիգոր Լուսավորչին՝ հեթանոսական մշակույթը ոչնչացնելու մեղադրանքով:

Սակայն պարզվում է, որ Գրիգոր Ագաթանգեղոսը և Տրդատ Մեծը հիմնականում անմասն են եղել հին տաճարների ու մշակութային արժեքների վերացման գործին: III դ. II կեսին այդ չարահամբավ գործի հեղինակներն են եղել պարսիկ տիրողները, որոնք ողջ Հայքում փորձում էին ներդնել պաշտոնական գրադաշտականություն¹:

Միայն այն փաստը, որ Բագավանի տաճարի տեղում կառուցվեց ատրուշան, իսկ Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարի հիմքում հայտնաբերվեց կավե կրակարան, բավական է ասելու, որ պարսիկները գրադաշտական ատրուշանի համար նախորդ սրբավայրն ավերում էին, իսկ քրիստոնյաները նոր կրոնի սրբավայրը կառուցելու համար նախորդը ծածկում էին: Եթե քրիստոնյաները տաճար ու գիրք ավերող լինեին, Գառնու տաճարը չէր փրկվի, թեկուզ այն հրաշքով կամ անհայտ պատճա-

¹ Այս հարցին կանդրադառնանք այլ հոդվածում:

ռով փրկվել էր պարսիկներից, ինչը նշանակում է, որ հարցը դեռևս կարող է քննության: Առայժմ կարող ենք ասել, որ մեր վերականգնած պատմաքաղաքական ու մշակութային համատեքստում Գառնու տաճարը չի տեղավորվում. այն պետք է կամ քանդված լիներ, կամ էլ կառուցված չլիներ: Որպես նախավարկած՝ կարելի է առաջ քաշել այն դրույթը, որ տաճարը կառուցվել է Մեծ Հայքի իշխանությունը պարսիկ Ներսեհից Հելիոս-Տրդատին անցնելուց հետո: Այսինքն՝ արևապաշտ Ավրելիանոսից թագադրված Տրդատը Հելիոս-Միհրի տաճարի շինարարությունը հասցրեց ավարտել մինչև քրիստոնեության պետականացումը, այսինքն՝ 393-99 թվականների միջև, մոտավորապես այնքան տարում, որքան պահանջվեց Աղթամարի տաճարի համար՝ 915-921 թթ.: Իսկ քրիստոնեությունից հետո պարսիսպներով ամրացված և ժողովրդից մեկուսացված Գառնու տաճարի տարածքը՝ բաղնիքով, պալատով և այլ կենցաղային ենթակառուցվածքով, դարձավ արքայական հանգստավայր և արքայաքույր Խոսրովի դուստրի դամբարան, ինչպես հստակորեն գրում է Պատմահայր Խորենացին (տե՛ս [5], էջ 241-242) և այսու ես հերթական անգամ հաստատում իր հավաստի լինելը:

Հասկանալի է, որ դեպքերի նման զարգացումների արդյունքում միայն հեթանոսական տաճարը կարող էր փրկվել, դեռ ավելին, նաև կարող էր արդարացվել կառույցի ինչ-ինչ կողմերի, հարդարանքի ինչ-ինչ մասերի կիսատ կամ թերի մնալը, որովհետև վրա էին հասել քրիստոնեության պետականացման ակտը 299թ. և Գրիգոր Պարթևի եկեղեցաշինական գործունեությունը:

Վարքագիրը նշում է, որ Գրիգոր քահանան, մինչև կաթողիկոս դառնալը, ամուսնացած էր կեսարացի քրիստոնյա Դավթի դստեր՝ Մարիամի հետ և ուներ երկու որդի, ավագը՝ Վրթանես, կրտսերը՝ Արիստակես: Թե ուրիշ զավակներ ևս ունեցել են, չի հիշվում, բայց այս երկուսը, նախ՝ կրտսերը, ապա՝ ավագը, հաջորդաբար իրենց հորից հետո եղել են Հայոց կաթողիկոսներ: Պարզ երևում է, որ Վրթանեսի անունը դրվել է տոհմական անվանացանկի համաձայն, գուցե Գրիգորի հոր անունը եղել է Վարդա՞ն, իսկ կրտսեր որդու անունը դրվել է հունական քրիստոնեական անվանացանկի համաձայն:

Նույն կերպ է վարվել Վրթանեսը յուր երկու որդիների անվանակոչման հարցում, տոհմային՝ Հուսիկ, և քրիստոնեական՝ Գրիգորիս՝ պապի անունով: Ի դեպ, հնարավոր է, որ Հուսիկը եղել է նրա պապ Գրիգորի աշխարհիկ անունը: Նույն կերպ՝ Հուսիկը, որ իր որդիներից մեկին կոչեց Պապ տոհմանվամբ, մյուսին՝ Աթանագինես (հուն. Անմահածին), հավանաբար, Ս. Աթանագինեսի պատվին: Հետո Գրիգոր Լուսավորչի տոհմը շարունակվել է մեկական զավակներով, Աթանագինեսից՝ Ներսես, սրանից՝ Սահակ, որից էլ միակ դուստրը՝ Սահականուշ: Մի անորոշ տեղեկության համաձայն՝ Ս. Աթանագինեսը եղել է

Գրիգորի տիկնոջ եղբայրը կամ այլ ազգականը, որ նահատակվել է Կեսարիայում Դեկոսի (ոչ թե Դիոկլետիանոսի) հալածանքի ժամանակ, դրա համար էլ, երևի, սրբացվել է: Ինչ վերաբերում է Հուսիկի մյուս որդուն՝ Պապին, որը պաշտոնական կնոջից անգավակ է մնացել, ապա պետք է ասել, ըստ Փավստոս Բուզանդի, Տարոնի Հացիկ գյուղի մի հարձից ապօրինի ժառանգ է ունեցել, անունը՝ Վրիկ: Վերջինս համադրելի է Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկում հիշված երանելի Վարդան Կարճագատի հետ, որը ս. Մաշտոցի հայրն է ([10], էջ 79; [11], էջ 38): Եթե Վարդանը Վրիկն է, ուրեմն Մաշտոցը և Սահակ Պարթևը երկու եղբոր թոռներ են, այսինքն՝ բավականին մերձավոր ազգականներ, ինչն իր հերթին կարող էր նպաստել նրանց մտերիմ գործընկերությանը:

«Ազաթանգեղայ պատմությունից» հայտնի է ([12], էջ 452), որ Գրիգոր Պարթևը կյանքի վերջին շրջանում դարձել է ճգնավոր հայրենի լեռներում (Սեպուհի Մանյա այրք կոչվող ճգնարանում ըստ ժողովրդական բանավոր ավանդույթի) (հմմ. [13]): Բհարկե, Հայոց շատ գավառներում կուգեին, որ համազգային սուրբը ճգներ և վախճանվեր իրենց լեռներում, և այն փաստը, որ այդքան լեռներից ընդունելի է դարձել Սեպուհը, ավելորդ անգամ ցույց է տալիս Սուրբ Գրիգորի Բարձր-հայքեցի լինելը:

Գրիգոր Պարթևը գահակալեց մոտ 30 տարի և թաղվեց իր տոհմական դամբարանում: Նա IV դ. II կեսին արդեն ժողովրդական լայն խավերի մեջ սրբի համարում ուներ, բայց իբրև սուրբ կանոնացվեց Սահակ Պարթևի կողմից:

Մատենադարան

Ա. Ս. Սահակյան

Դիտարկումներ Գրիգոր Պարթևի գիտական կենսագրության համար

Գրավոր աղբյուրների համադրմամբ փորձ է արվել վերականգնելու Գրիգոր Լուսավորչի կենսագրությունը:

Գրիգոր Պարթևը (Լուսավորիչը) ծնվել է մոտ 259/60 թ. Բարձր Հայքի Եկեղյաց գավառի Թիլ կամ Թորդան ավանում՝ արքայական տոհմի ընտանիքներից մեկում: Մանկությունը և պատանեկությունը անցել է ընտանիքի հետ՝ Կապադովկիայի Կեսարիա (Մաժաք) քաղաքի հայ-հունական խառը միջավայրում, որտեղ և ուսում է առել, ապա մկրտվել, իսկ 80-ականներին ձեռնադրվել է քահանա: 287/ 8թ. վերադարձել է Բարձր Հայքի Չրմես քաղաք, իսկ 293/4 թ. հաստատվել Արտաշատ մայրաքաղաքում՝ երկու տեղում էլ ծառայելով որպես արքունի քարտուղար: 80-90-ական թվականներին եղել է քրիստոնեության շրջիկ-քարոզիչ՝ ազաթանգեղոսություն անելով Մեծ Հայքում, ինչի շնորհիվ ձեռք է բերել «Ազաթանգեղոս» մականունը: 298/9 թ.

քրիստոնեության պետականացման արդյունքում դարձել է Մեծ Հայքի եկեղեցապետ, հնարավոր է, առաջին անգամ կոչվելով կաթողիկոս:

Գրիգորը Տրդատ III-ի օգնությամբ երկիրը դարձրեց քրիստոնյա ոչ միայն անվանապես, այլև իրապես՝ հաստատելով եկեղեցական ամենօրյա սպասարկում՝ տեղական և հրավիրյալ կադրերով, միասնական տոնակարգ, ծիսակարգ, կանոնակարգ, հունարեն և ասորերեն դպրոցների ցանց, Ս. Գրքի ընթերցման հետերոէպիկ եղանակ և այլն:

Պաշտոնավարման տարիներին հունարեն գրել է կանոններ, թղթեր՝ ուղղված եկեղեցական կյանքի կարգավորմանը և ժողովրդի լուսավորմանը: Հետագայում թղթերի հիման վրա կազմվել է մի հունարեն ժողովածու (*πολλοί λόγοι* = ճանք յաճախապատումք), որը, V դ. առաջին քառորդում թարգմանվելով և խմբագրվելով Մաշտոցի կողմից, փրկվել է կորստից և մեզ է հասել նույնությամբ: Ծերության բերումով 325 թ. կաթողիկոսի պաշտոնը զիջել է իր երկու որդիներից կրտսերին՝ Արիստակեսին, ինքը անցել հայեցողական կյանքի: Վախճանվել է հավանաբար 20-ականների վերջերին՝ ապրելով մոտ 70 տարի: Թաղվել է տոհմական դամբարանում: IV-V դդ. սահմանին Սահակ Պարթևի կողմից նա կանոնացվեց իբրև հայ եկեղեցու սուրբ, իսկ դարի վերջերից կոչվեց Լուսավորիչ:

A. С. Саакян

Заметки к научной биографии Григора Партева

На основе изучения письменных источников сделана попытка реконструкции биографии и церковной деятельности Григора Партева (Просветителя), в 298/9 г. ставшего католикосом после принятия в Армении христианства в качестве государственной религии. За 25 лет правления он успел обеспечить страну единой духовной службой, ритуальными, праздничными и каноническими нормами, церковными школами, а также гетероэпическим чтением Библии при каждодневной службе в церквях. Его письменное наследие на греческом языке состоит из канонов и посланий, которые в начале V в. были переведены на армянский язык. Последние известны как «Многочисленные речи», переводчиком и редактором которых является Маштоц.

A. S. Sahakyan

Notices about the Scientific Biography of Gregory Partev

Based on the study of written sources, an attempt was made to reshape the biography of Gregory Partev (Gregory the Illuminator) who became the catholicos in 298/9 after Christianity was adopted as the state religion in Armenia. During 25 years of his post, he managed to provide the country with one whole clerical service, ritual, festive and canonic norms, church schools and also bringing forward hetero-epic reading of the Bible in everyday service in churches. His written heritage in Greek consists of canons and messages that were translated into Armenian in the beginning of the 5th century. The latter are known as “Multiple Speeches” and their translator and editor was Mashtots.

Գրականություն

1. Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1983:
2. *Մամիկոնեան Հ.*, Պատմութիւն Տարօնոյ, Եր., 1941:
3. *Մելիք-Օհանջանյան Կ.Ա.*, Ագաթանգեղոսի Պատմությունն ու նրա ժողովրդական բանավոր սկզբնաղբյուրները - ՊԲՀ, 1964, N 4:
4. *Մելիք-Օհանջանյան Կ.Ա.*, Ագաթանգեղոսի Պատմությունն ու նրա ժողովրդական բանավոր սկզբնաղբյուրները, - «Մառը և հայագիտության հարցերը», Եր., 1968:
5. *Մովսէս Խորենացի*, Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1991, գիրք Բ, ԻԷ-ԻԸ :
6. *Աղոնց Ն.*, Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում, Եր., «Հայաստան», 1987:
7. *Սարգսյան Գ.*, Պատմագիտական հետազոտություններ, Եր., 2006, էջ 227:
8. Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք. աշխ. Ա. Տէր Միքէլեանի, Էջմիածին, 1894:
9. *Մարտիրոսյան Ա.*, Մաշտոց, Եր., 1982, էջ 116:
10. *Փավստոս Բուզանդ*, Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1987:
11. *Կորիւն*, Վարք Մաշտոցի, Եր., 2005:
12. Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ՝ Գ. Տէր-Սկրտչեան եւ Ստ. Կանայեանց, Տփղիս, 1909:
13. *Գրիգոր Դարանաղի*, Ժամանակագրութիւն Գրիգորի վարդապետի Կամախեցվոյ, Երուսաղեմ, 1915 :